



**Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi**  
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD Haziran 2023, 4(1): 1-18

## **Eski Mısır'da Asur Hakimiyetinin Başlangıcı ve Sonrasında Oluşturulan İdari Organizasyon**

The Beginning of the Assyrian Domination in  
Ancient Egypt and the Administrative  
Organization Created After

**Ercüment YILDIRIM<sup>1</sup>**

<sup>1</sup>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş  
· neshali@gmail.com · ORCID > 0000-0001-5376-4061

### **Makale Bilgisi/Article Information**

**Makale Türü/Article Types:** Araştırma Makalesi/Research Article

**Geliş Tarihi/Received:** 04 Kasım/November 2022

**Kabul Tarihi/Accepted:** 23 Aralık/December 2022

**Yıl/Year:** 2023 | **Cilt – Volume:** 4 | **Sayı – Issue:** 1 | **Sayfa/Pages:** 1-18

**Atf/Cite as:** Yıldırım, E. "Eski Mısır'da Asur Hakimiyetinin Başlangıcı ve Sonrasında Oluşturulan İdari Organizasyon" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 4(1), Haziran 2023: 1-18.

## ESKİ MİSİR'DA ASUR HAKİMİYETİNİN BAŞLANGICI VE SONRASINDA OLUŞTURULAN İDARİ ORGANİZASYON

### ÖZ

Bronz Çağı'nın güçlü krallıklarını ortadan kaldıran Ege Göçlerinden sonra Asur Krallığı, askeri ve siyasi açıdan hızla güçlenerek Ön Asya'nın tek siyasi ve askeri gücü olmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Asur kralları her yıl komşu bölgelere askeri seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin sonucunda, Asur hegemonyası doğuda Hazar Denizi'ne kuzeyde Van Gölü'ne batıda Akdeniz'e ulaşmıştır. Mısır Krallığı, Asur karşısında mücadele verebilecek tek siyasi güç olarak kalmıştır. Asarhaddon döneminde başlatılan ilk Mısır seferi başarılı olmasa da üç yıl sonraki geri dönüşte Asur ordusu Memfis kenti dahil olmak üzere Delta bölgesini ele geçirmeyi başarmıştır. Sonrasında Asarhaddon, Delta bölgesindeki şehirleri hakimiyetinde tutan Mısır kökenli soylu ailelere vergi ödemeleri karşılığında siyasi güçlerini korumalarına izin vermiştir. Asur'un birçok bölgede uyguladığı bu idari organizasyonda, el geçirilen bölgeler küçük yönetim birimlerine ayrıldıktan sonra her birinin başına Asur'a sadakat sözü vermiş kişiler atanmıştır. Asur krallarına bağlı, bu yerli yöneticilerin en önemli görevi yıllık vergiyi toplayıp krala teslim etmektir. İsyan etmediği sürece göreve devam eden bu yöneticiler eli ile geniş coğrafyalar idare edilebilmiştir. Asarhaddon'un ele geçirdiği bölgeler önce Nübye Kralı Taharka sonra Tanutamun tarafından geri alınmaya çalışılmıştır. Asur kralına isyan olarak kabul edilen bu girişimler askeri seferler ile bastırılmıştır. Asarhaddon'dan sonra Asur Kralı olan Asurbanipal, ilk denemesinde ele geçiremediği Teb kentinin surlarını aşmayı başarıp, şehri yağmalatmıştır. Asurbanipal'in bu başarısına rağmen Mısır'ın güneyi uzun süre elde tutulamamıştır. Fakat Asur metinlerine göre Delta ve Vadi bölgelerine çok sayıda vekil yönetici atanmıştır. Asur krallarının kuzeyden gelen Kimmer akınları ile uğraştığı dönemlerde Asur'a bağlı bir yönetici olan I. Necho, diğer vekil yöneticilerin üstünde bir konum elde etmeyi başarmıştır. I. Necho'nun oğlu I. Psamtik ise Delta ve Vadi bölgelerini bir yönetim altında toplayıp bağımsız bir Mısır kralı olmayı başarmıştır. Bu çalışma, Asur ordularının Mısır'a düzenlediği seferleri Mısır kaynakları üzerinden aktarmaya gayret göstermiş ve Mısır'ın, Asur yönetimine girmesinden sonra oluşturulan vekalet ile idare organizasyonunun nasıl geliştirildiğini açıklamayı amaçlamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Asarhaddon, I. Necho, Memfis, I. Psamtik.



## THE BEGINNING OF THE ASSYRIAN DOMINATION IN ANCIENT EGYPT AND THE ADMINISTRATIVE ORGANIZATION CREATED AFTER

### ABSTRACT

After the Sea People Migrations that eliminated the powerful kingdoms of the Bronze Age, the Assyrian Kingdom rapidly strengthened militarily and politically and tried to become the only political and military power in Near East. For this purpose, the Assyrian kings organized military expeditions to neighboring regions every year. As a result of these campaigns, Assyrian hegemony reached the Caspian Sea in the east, Lake Van in the north, and the Mediterranean Sea in the west. The Kingdom of Egypt remained the only political power that could fight against Assyria. Although the first Egyptian expedition launched during the reign of Asarhaddon was not successful, the Assyrian army managed to capture the Delta region, including the city of Memphis, on its return three years later. Later, Asarhaddon allowed the noble families of Egyptian origin, who dominated the cities in the Delta region, to maintain their political power in exchange for paying taxes. In this administrative organization, which Assyria implemented in many regions, after the seized regions were divided into small administrative units, people who pledged loyalty to Assyria were appointed to head each of them. Attached to the Assyrian kings, the most important task of these native rulers was to collect the annual tax and deliver it to the king. As long as they did not rebel, wide regions could be managed by the hand of these rulers who continued to serve. The regions captured by Asarhaddon were first tried to be retaken by the Nubian King Taharka and then by Tanutamun. These attempts, which were considered a rebellion against the Assyrian king, were suppressed by military expeditions. Ashurbanipal, who became the King of Assyria after Asarhaddon, managed to overcome the walls of Thebes, which he could not capture at his first attempt, and plundered the city. Despite this success of Ashurbanipal, the south of Egypt was not held for a long time. However, according to Assyrian texts, a large number of deputy rulers were appointed to the Delta and Valley regions. During the periods when the Assyrian kings were dealing with the Cimmerian raids coming from the north, Necho I., who was a ruler attached to Assyria, managed to achieve a position above other proxy rulers. Necho's I. son Psamtik I., on the other hand, managed to gather the Delta and Valley regions under one rule and become an independent Egyptian king. This study has tried to transfer the campaigns organized by the Assyrian armies to Egypt through Egyptian sources and aimed to explain how the organization of administration was developed by proxy, which was created after Egypt came under Assyrian rule.

**Keywords:** Asarhaddon, Necho I, Memphis, Psamtik I.

## 1. GİRİŞ

Eski Mısır tarihinin en parlak zamanlarından biri kabul edilen Ramsesler döneminin son kralı olan XI. Ramses'in ölümünden sonra Yeni Krallık Döneminin sona erdiği ve Üçüncü Ara Dönemin başladığı kabul edilmektedir. Mısır bilimcilerinin yaklaşık üç bin yıl kesintisiz biçimde devam eden Mısır monarşisini anlayabilmek için yapmış olduğu dönemsel ayrımların en keskinin Üçüncü Ara Dönem olduğu düşünülmektedir. Bu dönem öncesinde ya Aşağı Mısır'dan ya da Yukarı Mısır'dan bir kral ülkeyi yönetmişken ilk defa Nübye ve Libyalı kralların Mısır'ın bir kısmını idari hakimiyetleri altına aldığını görmekteyiz. Komşu ülke krallarının Mısır üzerinde hakimiyet kurabilmesinin temelinde şehirlerin idaresinin ruhban sınıfı mensuplarına geçmesiyle merkezi kralların siyasi ve askeri gücünün azalması bulunmaktadır.<sup>[1]</sup>

Üçüncü Ara dönemin genel yönetim anlayışı güçlü tek bir kral yerine tek bir tanrıya bağlı birçok kral karakteristiğine sahipti. "Amon Kralıdır" biçiminde sistematize edilebilen bu sistemde şehirler tapınaklar vasıtasıyla ruhban sınıfı mensupları tarafından yönetilmekteydi. Bu yönetim biçiminde, tapınaklar, günümüz belediyeleri gibi hizmet vermekteyken krallar ve ordular için bütçe ayrılmadığından halkın refah seviyesi yükselmekteydi. Ramsesler döneminde, Mısır'ın Ramses ismini taşıyan güçlü kralları komşu bölgeleri kesin itaat altına aldıklarından dolayı yakın gelecek için askeri önlem alma ihtiyacı ortadan kalkmıştı. Bu nedenle şehirlerin idaresi Tanrı Amon'un ruhbanları tarafından yürütülmüş ve askeri güç ile var olan kralların öncelikle gelirleri sonrasında emir güçleri azalmıştır. Nübye ve Libya coğrafyalarında ise toplanan vergiler ile oluşturulan güçlü orduları komuta eden kralların siyasi hakimiyet alanları Mısır aleyhine genişlemiştir.<sup>[2]</sup>

Eski Mısır'da MÖ 1070 – 945 yılları arasına tarihlenen XXI. Hanedanlık, Delta bölgesinin doğusunda yer alan Tanis kenti merkez olarak hakimiyetini sürdürürken, Vadi bölgesini Teb kentindeki Amon rahipleri idare etmekteydi. MÖ 945 yılından sonra Libya kökenli Meshwesh kabilesinin şeflerinin XXII. Hanedanlığı kurduğu görülmektedir. Bu hanedanlık döneminde Doğu Akdeniz'deki şehirlere uzanan askeri seferler yapılmış olduğu bilinmesine rağmen kalıcı olunamamıştır.<sup>[3]</sup>

<sup>[1]</sup> J. E. Bennett, *The Archaeology of Egypt in the Third Intermediate Period*, Cambridge University Press, Cambridge 2019, ss:1-12; Miroslav Bárta, "Kings, Viziers, and Courtiers: Executive Power in the Third Millennium BC", Ed. J. C. M. García, *Ancient Egyptian Administration*, Brill, Leiden 2013, ss:153-175; K. A. Kitchen, *The Third Intermediate Period in Egypt*, Aris & Phillips, Warminster 1973, ss. 10-23.

<sup>[2]</sup> Thomas Schneider, "Contributions To The Chronology Of The New Kingdom And The Third Intermediate Period", *Ägypten Und Levante / Egypt and the Levant*, 20, 2010, ss. 373-403; G. P. F. Broekman, "Libyan Rule Over Egypt. The Influence of the Tribal Background of the Ruling Class on Political Structures and Developments during the Libyan Period in Egypt", *Studien Zur Altägyptischen Kultur*, 39, 2010, ss. 85-99; Julien Cooper, "Kushites Expressing 'Egyptian' Kingship: Nubian Dynasties In Hieroglyphic Texts And A Phantom Kushite King", *Ägypten Und Levante / Egypt and the Levant*, 28, 2018, ss. 143-168.

<sup>[3]</sup> G. A. Wainwright, "The Meshwesh", *The Journal of Egyptian Archaeology*, 48/1, 1962, ss. 89-99; A. M. Black-

MÖ 837–728 yılları arasında Delta ve Vadi bölgelerinin büyük kısmını egemenliği altına almış olan XXIII. Hanedanın kralları, askeri başarılar sağlamış olmalarına rağmen mevcut gerileyişi sonlandıramamışlardır.<sup>[4]</sup> Yaklaşık yirmi yıl devam eden ve bilinen iki kralı olan XXIV. Hanedan döneminde Yukarı Mısır'da Nübye, Aşağı Mısır'da Libya krallarını askeri baskıları ve siyasi nüfuzları artmıştır.<sup>[5]</sup>

Üçüncü Ara Dönemin sonunu temsil eden ve Eski Mısır'ın neredeyse tamamında yaklaşık yüzyıl (MÖ 744-656) hüküm süren XXV. Hanedan, Nübye kökenlidir. Günümüzde Sudan'ın kuzeyinde yer alan Kuş kentini merkez alan bir kabilenin Mısırlılaştırmış temsilcilerin olan XXV. Hanedanın ilk yöneticileri, Mısır'ı sahip oldukları askeri güç ile ele geçirilmiştir. Bu galibiyet için Zafer Stelini diktiren bu yöneticiler aralarından Piye isimli kişiyi önce Mısır kralı sonra Tanrı Ra'nın oğlu ve Tanrı Amon'un gözdesi ilan etmişlerdir. Böylece Yukarı ve Aşağı Mısır'ın yönetimi Piye'nin ele geçmiştir. Piye, bir taraftan Mısır'ı hakimiyeti altına almaya çalışırken diğer taraftan Mezopotamya'dan yükselmekte olan Asur'un gücünü bastırmak için günümüz Gazze yakınlarında Asur'a karşı çıkan isyanı desteklemiştir.<sup>[6]</sup> Piye'den sonra Mısır kralı olan Şebitku ve Şabaka da benzer bir yönetim sergilemiştir. Şabaka'dan sonra Mısır kralı olan Taharka döneminde Asur'un Mısır'a karşı yürüttüğü askeri seferler başlamıştır.<sup>[7]</sup>

Bu çalışmada, Asur Kralları Asarhaddon ve Asurbanipal'in Mısır'ın bir kısmını ele geçirmesi süreci Eski Mısır metinleri üzerinde aktarılmaya gayret edilmiştir. Ayrıca Asur krallarının vekil yöneticileri eli ile kurdurmaya çalıştığı idari organizasyon açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında Mısır kaynakları temel alınarak, Mısır coğrafyası özelinde Asur'un egemenlik süreci incelenmiştir.

---

man, "The Stela of Shoshenk, Great Chief of the Meshwesh", *The Journal of Egyptian Archaeology*, 27/1, 1941, ss. 83-95.

<sup>[4]</sup> M. J. Adams, "Manetho's Twenty-third Dynasty and the Legitimization of Kushite Rule over Egypt", *Antiquo Oriente: Cuadernos del Centro de Estudios de Historia del Antiguo Oriente*, 9, 2011, ss. 19-46.

<sup>[5]</sup> Nicolas Grimal, *A History of Ancient Egypt*, Blackwell, Oxford 1992, ss. 330-333; Dan'el Kahn, "Divided Kingdom, Co-Regency, Or Sole Rule In The Kingdom (S) Of Egypt-And-Kush?", *Ägypten Und Levante / Egypt and the Levant*, 16, 2006, ss. 275-291.

<sup>[6]</sup> Pnina Galpaz-Feller, "The Stela Of King Piye: A Brief Consideration Of 'Clean' And 'Unclean' in Ancient Egypt And The Bible", *Revue Biblique*, 1946, 102/4, 1995, ss. 506-521; Robert Morkot, *The Egyptians: an Introduction*, Routledge, London 2004, ss. 33-45; Leo Depuydt, "The Date of Piye's Egyptian Campaign and the Chronology of the Twenty-Fifth Dynasty", *The Journal of Egyptian Archaeology*, 79, 1993, ss. 269-274; A. B. Lloyd, *Ancient Egypt: State and Society*, Oxford University Press, Oxford 2014, ss. 78-79; Pascal Vernus ve Jean Yoyotte, *The book of the Pharaohs*, Cornell University Press, Cornell 2003, s. 94.

<sup>[7]</sup> J. J. Bodine, "The Shabaka Stone: An Introduction", *Studia Antiqua*, 7/1, 2009, ss. 1-21; Margaret Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, Infobase Publishing, New York 2014, s. 369; R. S. Bianchi, *Daily Life of the Nubians*, Greenwood Publishing Group, Santa Barbara 2004, ss. 165-169.

## 2. MİSİR'İN ASUR HAKİMİYETİNE GİRİŞİ

Eski Mısır'ın ara ve çöküş dönemlerindeki olayların tarihsel seyrinin belirlenmesi, hiyeroglif metinlerin varlığının azlığından dolayı daha zor olmuştur. Asur krallarının, Mısır Krallığı'nı ele geçirdiği dönemde iç çatışmalar devam ettiğinden ve güçlü Asur ordusunun ilerleyişinden dolayı bu döneme ait Eski Mısır kaynakları azdır. Olayların gelişimi, hiyeroglif yazıtlara kıyasla Asur metinlerinden daha ayrıntılı açıklanmıştır. Ayrıca Asurluların, MÖ 671 yılında Memfis kentini ele geçirmesi ve MÖ 633 yılında Teb kentinin yağmalanması, Mısırlıların tarihsel olayları yazmasına müsaade etmediği gibi eskilerin de tahrip olmasına yol açmıştır. Asur ile Mısır Krallıkları arasındaki mücadele, Asur'un, Doğu Akdeniz kıyılarındaki şehir devletlerini hakimiyeti altına alıp Sina Yarımadası'na ulaşması ile başlamıştır. Asur ordularının Mısır'a ilk seferinin ise MÖ 674 yılında Asarhaddon tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu seferin gelişimi ve sonuçları ile ilgili bilgiler, Babil Kroniklerinden almıştır. Bu kroniklere göre Asarhaddon, daha önce bilmediği bu sıcak coğrafyada karşılaştığı Taharka komutasındaki Mısır ordusuna yenilmiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır.<sup>[8]</sup>

Asarhaddon, başarısız ilk seferinden üç yıl sonra MÖ 671 yılında, muhtemelen daha kalabalık ve teçhiz edilmiş yeni bir ordu ile Sina çölünü geçerek Mısır'ın Delta bölgesine girmiştir. Mısır kralları, Hiksos işgalinden beri, binyıllar boyunca krallığın kuzeydoğusundaki geçiş bölgelerindeki şehirleri savunmak için tahkimatlar ve kaleler yaptırmıştır. Fakat bu önlemlerin Asur ordusunun ilerleyişini durduramadığı açıktır. Asarhaddon komutasındaki Asur ordusu, Nil Deltasındaki kentleri birer birer ele geçirerek ilerleyişine devam etmiştir. Nübye Kralı Taharka, muhtemelen kalabalık Asur ordusu ile bir meydan savaşı yapmak yerine kraliyet kenti Memfis'i korumaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Kısa bir kuşatmanın sonrasında Memfis kenti Asur askerleri tarafından yağmalanmıştır.<sup>[9]</sup>

Memfis kentinin surları Asur askeri tarafından aşıldıktan sonra şehirdeki tapınaklarda bulunan değerli eşyalar da dahil olmak üzere büyük bir yağma gerçekleşmiştir. Memfis kenti düştüğü esnada yaralanmış olan Nübye Kralı Taharka ise yanındaki küçük askeri bir birlik ile güneye kaçmayı başarmıştır. Asur Kralı Asarhaddon, Taharka'nın hazinesini ele geçirdikten sonra geride kalan kraliyet ai-

<sup>[8]</sup> Antony Spalinger, "The Foreign Policy of Egypt Preceding the Assyrian Conquest", *Chronique d'Égypte*, 53/105, 1978, ss. 22-30; D. J. Wiseman, "The vassal-treaties of Asarhaddon", *Iraq*, 20/1, 1958, ss. 3-9; B. N. Porter, "Images, Power and Politics: Figurative Aspects of Asarhaddon's Babylonian Policy", *American Philosophical Society*, 208, 1993, ss. 153-157; Hayim Tadmor, "Philistia Under Assyrian Rule", *The Biblical Archaeologist*, 29/3, 1966, ss. 86-102.

<sup>[9]</sup> G. S. Goodspeed, "A Sketch of Assyrian History, with Special Reference to Palestine, from the Division of the Kingdom", *The Biblical World*, 9/6, 1897, ss. 401-414; Israel Eph al, "Asarhaddon, Egypt, and Shubria: Politics and Propaganda", *Journal of Cuneiform Studies*, 57/1, 2005, 99-111; M. H. Feldman, "Nineveh to Thebes and Back: Art and Politics Between Assyria and Egypt in the Seventh Century BCE", *Iraq*, 66, 2004, 141-150; Anthony Spalinger, "Asarhaddon and Egypt: An Analysis of the First Invasion of Egypt", *Orientalia*, 43, 1974, ss. 295-326.

lesi üyelerini Asur topraklarına sürgüne göndermiştir. Memfis kentinin düşmesi ile Mısır coğrafyasındaki Asur hakimiyeti fiili olarak başlamıştır. Asur Kralı Asarhaddon, öncelikle Delta bölgesinin önemli kentlerine yeni yöneticiler atamış ve Asur'un asimilasyon geleneğinin bir parçası olarak bu şehirlerin isimlerini değiştirmiştir. Sonrasında bu yöneticiler eli ile yıllık toplanacak olan haracı veya vergiyi belirlemiştir. Böylece Mısır'ı idari ve iktisadi olarak Asur'a bağlamıştır.<sup>[10]</sup>

Binyıllar boyunca Mısır coğrafyasını Mısır kökenli krallar yönettikten sonra ilk defa dış bir siyasi güç olan Asurlular, Delta bölgesi idare etmeye başlamıştır. Bu esnada güneydeki vadi bölgesinin ve Teb kentinin hala Taharka'nın yönetiminde olduğu bilinmektedir. Nübye Kralı Taharka, bir yandan egemenliği altındaki toprakları bir arada tutmaya çalışırken diğer yandan Asur ilerleyişinin devamını engellemek için hazırlıklar yapmaktaydı. Memfis kentinin yağmalanmasından ve Asur'un vekil yöneticilerin göreve başlamasından yaklaşık iki yıl sonra (MÖ 669) Asarhaddon, Mısır'daki düzeni sağlamak ve yeni topraklar ele geçirmek için ordusu ile ilerlemeye başlamıştır. Fakat yolda kralın ölümü üzerine seferden vazgeçilmiş ve ordu tekrar kraliyet kenti Ninova'ya dönmüştür. Bu durumu fırsat bilen Taharka, hazırladığı ordu ile kuzeye ilerleyip önce Memphis kentini daha sonrada Delta bölgesindeki şehirlerin bir kısmını yeniden otoritesi altına almayı başarmıştır.<sup>[11]</sup>

Asur Kralı Asarhaddon'un ölümünden sonra tahta geçen Asurbanipal, tahtta kaldığı süre boyunca bölgeye düzenlediği iki seferden ilkinde; tahta çıkışından hemen sonra oluşturduğu ordu ile MÖ 667 yılında, hızla Mısır üzerine ilerlemiştir. Teknik açıdan Mısır ordusundan daha gelişmiş olan Asurbanipal'in ordusu, Mısır askeri birliklerinin bir kısmını acımasızca imha edince geri kalan birlikler Taharka'nın yönetiminde Mısır'ın güneyine çekilmeye mecbur kalmıştır. Nübye Kralı Taharka ve askerleri Teb kentine kadar geri çekilirken Delta bölgesi ve Vadi bölgesinin kuzeyindeki kentler yeniden Asur hakimiyetine geçmiştir. Memfis kenti güvence altına alındıktan sonra Asur Kralı Asurbanipal, Nil Nehri kıyısından güneye ilerlemeye başlamıştır. Fakat bu ilerleyişte daha önce bilinmeyen yeni bir coğrafya ile karşılaşmış ve iklim hatlarının yetersizliğinden dolayı dikkatli davranılmıştır. Asurbanipal'in Taharka'yı izleyişinin yaklaşık kırk gün sürdüğü ve ordusu ile Teb kentine ulaştığı bilinmektedir. Fakat tecrübeli Asurlu komutanlar, şehri kuşatma durumunda yeterli destek alamayacaklarını öngörmeleri nedeniyle Teb

<sup>[10]</sup> Dan'el Kahn, "The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 BC) and the Final Expulsion of the Kushites", *Studien zur altägyptischen Kultur*, 34, 2006, 251-267; Stephen Ruzicka, *Trouble in the West: Egypt and the Persian Empire 525-332 BC*. Oxford University Press, Oxford 2012, 7-8; Felix Höftmayer, "Assyria in Egypt: How to Trace Defeat in Ancient Egyptian Sources", Ed. Katharina Streit ve Marianne Grohmann, *Culture of Defeat Submission in Written Sources and the Archaeological Record. Proceedings of a Joint Seminar of the Hebrew University of Jerusalem and the University of Vienna, October 2017*. Gorgias Press, London 2021, ss. 192-193.

<sup>[11]</sup> D. B. Redford, "Sais and the Kushite Invasions of the Eighth Century BC", *Journal of the American Research Center in Egypt*, 22, 1985, ss. 5-15; R. A. Lobban, *Historical Dictionary of Ancient and Medieval Nubia*, Scarecrow Press, Maryland 2003, ss. 47-48; Herbert Verreth, "The Egyptian Eastern Border Region in Assyrian Sources", *Journal of the American Oriental Society*, 119/2, 1999, ss. 234-247.

kenti alınmadan delta bölgesine geri dönmüştür. Asurbanipal'in bu askeri seferi Asur ordusunun ilk defa bu kadar uzak bir coğrafyaya ulaşmış olması nedeniyle önemli olmasına rağmen krallığın doğal sınırlarına ulaşması açısından büyük bir gösterge olmuştur.<sup>[12]</sup>

Asur Kralı Asurbanipal'in Teb kenti önüne kadar ilerlediği büyük seferden yaklaşık üç yıl sonra MÖ 664 yılında Kral Taharka ölmüş ve yerine halefi olan Tanutamun tahta geçmiştir. Genç kral Tanutamun, kendini askeri olarak ispatlamak ve halkının Asur işgali dolayısı ile yaşadığı mahcubiyeti sonlandırmak için yeni bir sefer hazırlıklarına başlamıştır. Bu sefer için güney bölgesine kaçan askerler ile Nübye bölgesinden getirilen askerlerden oluşan bir yeni ordu oluşturmuştur. Nübye Kralı Tanutamun, ordusu ile güneye ilerlerken bölgenin korunması için geride bırakılan Asur birliklerini yenmiş ve Memfis kentini ele geçirmiştir. Tanutamun'un bu fethi, Nübyeli bir kralın Aşağı ve Yukarı Mısır'ın yeniden bir idare altına alması açısından yerel halk gözünde büyük bir başarı olarak algılanmıştır.<sup>[13]</sup>

Nübye Kralı Tanutamun'un Memfis'i ele geçirmesi üzerine Asur Kralı Asurbanipal, genelde beşinci, kendisinin ikinci Mısır seferi için kaynaklara göre dönemin en büyük ordularından birini oluşturup Doğu Akdeniz kıyısı ve Sina Yarımadası yolu ile Mısır üzerine ilerlemeye başlamıştır. Daha öncekiler ile kıyaslandığında çok şiddetli geçen bu sefer, Asur için cezalandırma amacını taşımaktaydı. Asur kralları, hakim oldukları toprakların bir başka toplum tarafından ele geçirilmesini ve otoritelerine isyan edilmesini Baştanrıları olan Asur'a karşı gelmek olarak algılamakta ve askeri ilerleyişlerine dini motivasyon katmaktaydılar. MÖ 663 yılında Ninova kentinden ayrılan Asurbanipal de benzer amaçlar ve inanışlar ile yaklaşık 2000 km sürecek uzun bir sefere çıkmıştır. Asur Kralı Asurbanipal, Sina Yarımadasını aşıp Delta bölgesine girdikten sonra hızla Memfis üzerine ilerleyip kenti ele geçirmiştir. Nübye Kralı Tanutamun, ovalar ve vadiler boyunca yayılmış olan kalabalık Asur ordusuna vur-kaç taktiği ile küçük saldırılar yapmış olsa dahi bir sonuç alamamış ve Asur kralının güneye ilerlemesine engel olamamıştır. Daha önceki seferden Nil Nehri boyunca güneye ilerleyen yolları ve coğrafyayı öğrenmiş olan Asurlu komutanlar, orduyu Teb kenti önüne getirip büyük bir ordugah kurduğunu başarmıştır. Kısa süren bir kuşatma ve çatışmanın ardından Ön Asya'nın

[12] Anthony Spalinger, "Assurbanipal and Egypt: A Source Study", *Journal of the American Oriental Society*, 94/3, 1974, ss. 316-328; Verreth, *The Egyptian Eastern Border Region*, ss. 234-247; D. E. Kahn ve O. Tammuz, "Egypt is Difficult to Enter: Invading Egypt - A Game plan (Seventh-fourth Centuries BCE)", *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities*, 35, 2008, ss. 37-66; Spalinger, *The foreign Policy of Egypt*, ss. 30-33. Klaus Baer, "The Libyan and Nubian Kings of Egypt: Notes on the Chronology of Dynasties XXII to XXVI", *Journal of Near Eastern Studies*, 32/1-2, 1973, ss. 4-25.

[13] Christopher Naunton, "Libyans and Nubians", Ed. A. B. Lloyd, *A Companion to Ancient Egypt*, Wiley-Blackwell, Malden 2010, ss. 126-127; Höflmayer, *Assyria in Egypt*, ss. 193-194; Lobban, *Historical Dictionary of Ancient and Medieval Nubia*, ss. 382-384; Toby Wilkinson, *Eski Mısır*, Say Yayınları, İstanbul 2016, 529-533; L.G. Gökçek, *Asurlular, Bilgin Kültür Sanat Yayınları*, Ankara 2015, 192-201; W. H. Stiebing Jr, *Ancient Near Eastern History and Culture*, Routledge, London 2009, ss. 282-284; Dan'el Kahn, "Taharqa, King of Kush and the Assyrians", *JSSA* 31, 2004, ss. 109-128.



en zengin kentlerinden biri olan Teb kenti düşmüş ve Asur askerleri büyük bir yağmaya başlamıştır. Asur kaynaklarına göre hesapsız miktarda altın, gümüş, değerli taşlar, kumaşlar, gösterişli atlar, egzotik hayvanlar yağmalanmıştır. Bunun ötesinde Mısır krallarına ait olan iki dikilitaş, zafer hatırası olarak Ninova'ya götürülmüştür. Ayrıca Teb kentinde yaşayan zanaatkar sınıfından pek çok kişi köle olarak Ninova'ya götürülerek saray ve tapınakların inşasında çalıştırılmıştır.<sup>[14]</sup>

### 3. ESKİ MISIR YAZITLARINA GÖRE ASUR İŞGALİ

Eski Mısır'da Asur hakimiyetinin oluşumu ile ilgili geniş bilgi Asur kral yıllıklarında yer almasına rağmen bu yıllıklar, tanrılara kralların başarısını aktarmayı amaçladığı için abartılı bir üsluba sahipti. Ayrıca Asur kral yıllıklarında askeri seferler hakkında yazılan uzun bölümlerde, düşman olarak nitelendirilen krallıklar daima geri kalmış ve haksız bir saldırı gerçekleştirmiş biçimde yansıtıldığından dolayı ele geçirilen bölgeler ile ilgili yanlış izlenimler ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle Asur işgali sırasında ve sonrasında Eski Mısır'da idari organizasyonun nasıl değişime uğramış olduğu Mısır yazıtlarından daha iyi takip edilebilmektedir. Eski Mısır'da Asur işgaline atıfta bulunulan az tahrip olmuş sadece üç metin mevcuttur. Bunlardan ilki Kral Taharka'nın Karnak Tapınağında yer alan bir dua metnidir. Nübye Kralı Tanutamun'a ait bir metin olan rüya steli Asur işgali ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu kraliyet yazıtlarının dışında tek kaynak Teb kenti yöneticilerinden olan Montemhet'in biyografisidir. Kişisel bir dua metni olan Taharka'nın yazıtının, Memfis kentinin ilk yağmasından sonraki bir dönemde yazılmış olduğu düşünülmektedir. Metin Tanrı Amon'un Yukarı ve Aşağı Mısır'ın yönetimini Kral Taharqa'ya bıraktığının belirtilmesi ile başlamıştır. Sonrasında Kral Taharka: “*Sen, onların bulmasına sebep oldun, sen onların (ülkeme) girmesine sebep oldun, onlar (Asurlular?) beni bilmiyorlardı (ve) bana ait değillerdi.*” sözleri ile simetrik biçimde Tanrı Amon'a seslenmiştir.

“Onların hepsini (düşmanlarımı) benim (emrim) altına koy (...)  
beni acıdan kurtar beni kötü sözden kurtar. Daha önce hiçbir krala  
yapmadığını yap (beni yücelt), ben hizmetkarın olarak seninle bir-  
likteyim. Benim (hatırıma) için onları (Asurlular?) topraklarımdan  
kovacaksın (...) Senden başka onları topraklarımdan uzak tutacak  
kimse yok. Ey Amon, (senin iznin ile) Nübye ülkesinde ne yapmış-

<sup>[14]</sup> Aidan Dodson, *Afterglow of Empire: Egypt from the Fall of the New Kingdom to the Saite Renaissance*, Oxford University Press, Oxford 2012, ss. 169-174; Robert Morkot, *The A to Z of Ancient Egyptian Warfare*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2010, 234-235; Tonio Mitto ve Jamie Novotny, “Ashurbanipal, the King Who Is Resplendent like a Bright Light”, *State Archives of Assyria Bulletin*, 27, 2021, ss. 133-158; Dan’el Kahn, “Tirhakah, King of Kush and Sennacherib”, *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*, 6/1, 2014, ss. 29-41; Jhon Taylor, “The Third Intermediate Period”, Ed. Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt*, (ss. 330-368), Oxford University Press, Oxford, 2000, ss. 353-354; Gregory Cook, “Ashurbanipal’s Peace and the Date of Nahum”, *The Westminster Theological Journal*, 79/1, 2017, 137-145.

tım, senden yüz çeviren Khor ülkelerinin (Doğu Akdeniz kıyılarındaki şehir devletleri) haracını toplamamış mıydım?<sup>[15]</sup>

Kral Taharka'nın Tanrı Amon için yaptıklarını sayıp bunun karşılığında yardım dilendiği bu bölümde Kral, tanrısı Amon'dan gelen Asurlu düşmanı kovmaya ancak kendisinin gücünün yetebileceğini belirtmektedir. Eski Mısır kralları, binyıllar boyunca Nil Nehri'nin sağladığı tarımsal getiri ile büyük ordular besleyip krallığın merkezi topraklarını koruyabildiği gibi Nübye, Libya ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki bölgeleri de kontrolleri altında tutmayı başarmıştır. Fakat zamanla tarımsal getiri ile asker besleyip ordu kurma sistematığının yerin Asurluların öncülük ettiği yağma seferleri ile zenginleşip ordular oluşturma biçimi alınca Mısır Krallığı, Asur ordularının gücü karşısında çaresiz kalmışlardır. Bunun ötesinde Mısır askerleri geleneksel savaş biçimlerini ve silahlarını kullanmayı sürdürürken Asurlular, bozkır coğrafyasından gelen atlı savaşçılar ile yüzyıllar boyu mücadele ettiklerinden dolayı bu savaşçı toplumların sahip olduğu askeri teknolojiyi tanımış ve büyük ölçüde benimsemiştir. Bu durum Asur ordularının uzak mesafeler aşarak geldiği bu coğrafyada büyük zaferler kazanmasına yol açmıştır.<sup>[16]</sup>

Asur Kralı Asurbanipal'in Teb kentini ele geçiremeyip çekilmesinden ve Nübye Kralı Tanutamun'un Memfis'i kontrolü altına almasından sonra yazılmış olduğu düşünülen stelin yazdırılma amacının, meşruiyetini ispat etmek isteyen Kralın rüyasının ve askeri başarısının halkına ilanı olduğu kabul edilmektedir.

“Kraliyetimin ilk yılında efendiniz gece bir rüya gördü. Biri sağında diğer solunda duran iki yılanı gördü. Uyandığında onları aradı ama bulamadı. Efendiniz (Kral Tanutamun) (rüya yorumlamayı bilenlere) -Bu benim başıma niçin geldi- diye sordu. Sonra (onlar) şöyle cevap verdiler: Güney diyarı (Vadi bölgesi-Yukarı Mısır) zaten sizindir, şimdi kuzeyi (Delta bölgesini-Aşağı Mısır'ı) ele geçirmeniz gerek. (Savaşarak alacağınız) bu topraklar (tanrılar tarafından) uçtan uca size verilecek, seninle onu (Mısır topraklarını) hiç kimse paylaşamayacak.”<sup>[17]</sup>

Kral Tanutamun'a ait olan rüya anlatısının ilk bölümünde rüyanın nasıl görülmüş olduğu açıklanmıştır. Eski Mısır'da rüya yaşanan hayatın içerisinde bir

<sup>[15]</sup> Höflmayer, *Assyria in Egypt*, s. 200.

<sup>[16]</sup> L. G. Gökçek ve F. Akyüz, *Asur Ordusu, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/54, 2013, ss. 41-62; Henri Willia Frederick Saggs, “Assyrian Warfare in the Sargonid Period”, *Iraq*, 25/2, 1963, ss. 145-154; Tamás Dezső, “The Reconstruction of the Neo-Assyrian Army. As Depicted on the Assyrian Palace Reliefs, 745-612 BC.”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 57/1-3, 2006, ss. 87-130; John Marriott ve Karen Radner, “Sustaining the Assyrian Army Amount Friends and Enemies in 714 BCE.”, *Journal of Cuneiform Studies*, 67/1, 2015, ss.127-143; Okay Pekşen, “Asurlularda Kralların Tanrılar Tarafından Seçilmesi ve Halka İlanı”, Ed. Abidin Temizer ve İbrahim Serbestoğlu, *Multidisciplinary Studies - 4*, Institutza Geografiju, Montenegro 2018, ss. 549-565.

<sup>[17]</sup> Höflmayer, *Assyria in Egypt*, s. 203.

hakikat olarak kabul edilmiş ve tanrıların seçtiği insanlara ulaşmak için kullandığı bir yol olduğuna inanılmıştır. Günümüze ulaşan birçok kralının rüyalarına ait yazıtlardaki ana kurgu ya tanrıların kralın meşruiyetini tanıması ya da bir savaş durumunda krala tanrıların yol göstermesi olduğu görülmüştür. Kral Tanutamun'un rüyasında ise bu iki durum birden gerçekleşmiştir. Eski Mısır'da tapınaklarda yaşayıp büyük saygı gören rüya yorumcuları tarafından yorumlandığı belirtilen Kral Tanutamun'un rüyasında önceden bilinen ilahi semboller ortaya çıkmıştır. Bu ilahi sembolün sağ ve sol yanında duran yılanlar olduğu ve her bir yılanın Aşağı ve Yukarı Mısır'ı temsil ettiği görülmektedir. Kralın rüyasını yorumlayanlar, Tanutamun'un zaten hakkı olan toprakları almak için kuzeye bir sefer yapması gerektiğini belirtmiş ve bu toprakların kendisine tanrılar tarafından vaat edildiğini söylemiştir.

Metnin devamında Kral Tanutamun'un kuzeye çıktığı sefer esnasında yaşananlar anlatılmıştır. Kral halkına dindarlığını tanrılara ise hürmetini göstermek için Nil Nehri üzerindeki çağlayanlarda kurbanlar verip ayinler düzenlemiş ve büyük kentlerin tapınaklarına uğrayıp adaklar sunmuştur. Metne göre Kral Tanutamun Nil Nehri boyunca bir hac gerçekleştirir gibi ilerlerken ihtimalle hem asker hem de savaşa hazırlık için iae toplamıştır.

“Efendi Memfişe geldi. Onunla (Kral Tanutamun) savaşmak için şehirde bekleyen isyanın çocukları (isyankarlar) ortaya çıktı. Efendi onların hepsini öldürdü, kanları ile banyo yaptı. Sonra efendi (tekrar) kuzey ülkesinin şefleri (Delta bölgesindeki şehir yöneticileri) ile savaşmak için kuzeye yelken açtı. Oralarda efendi çok zaman harcadı, (şehirleri ele geçirmek için kuşattı). Şehirlerdeki askerlerden hiçbiri savaşmak için surların ötesine çıkmaya cesaret edemedi. Efendi, güneye, Memfişe yelken açıp geri döndü ve sarayına yerleşip rahatlamış kalbi ile planlar kurmaya başladı. (...) Sonra efendiye bir haberci geldi ve ona (kuzey şehirlerinin yöneticileri olan) asilzadelerin geldiğini haber verdi. Efendi, “savaşmaya mı yoksa hizmet etmeye mi geldiler” diye sordu. “Eğer hizmet ederlerse ancak hayatları bağışlanacak” dedi. Onlar efendinin huzuruna çıkıp, size hizmet etmeye geldik dediler.”<sup>[18]</sup>

Rüya stelinin bu bölümü Nübye Kralı Tanutamun'un Memfis kentini ele geçirmesi ve Delta bölgesindeki kentleri nüfuzu altına almasını anlatmaktadır. Metinden anlaşıldığı kadarıyla, Asur otoritesi döneminde Delta bölgesindeki kentlere yönetici yapılan Asurlular ile Mısır kökenli yandaşları, bir süre Asur kralından yardım beklemiş olmalıdır. Fakat büyük ihtimal ile beklenen yardım gelmediğinden dolayı Kral Tanutamun'a itaat etmek zorunda kalmışlardır. Metnin devamında şehirlerin yöneticilerinin yüz üstü yatıp yeri öperek Kral Tanutamun'u selamlayıp

<sup>[18]</sup> Höflmayer, *Assyria in Egypt*, ss. 204-205.

itaatlerini bildirdikleri aktarılmaktadır. Efendi ise bu tavır karşısında kendisine bir zamanlar isyan edip şimdi bağışlanma dilenenleri af etmiş ve şehirlerini onların yönetimine bırakmıştır. Af edilen bu kişilerin şehirlerine dönüp Nübye Kralı Tanutamun'a sadakat ile hizmet etmeleri ve topladıkları vergileri kralın hazinesine göndermeleri belirtilmiştir. Böylece Aşağı Ülkenin sahibi ve Teb kentinin kralı olan Tanutamun'un kuzey topraklarını Asur işgalinden nasıl kurtardığının anlatımı sona ermiştir. Fakat metinde belirtilmese dahi Asurlular tarafından kral olarak tanınan Necho, Tanutamun'a karşı yaptığı savaş esnasında öldüğü oğlu Psamtik'in ise Asur topraklarına kaçtığı bilinmektedir. Bu durumda metinde bahsedildiği gibi itaatın kolayca sağlanmadığını göstermektedir. Kral Tanutamun'a ait olan rüya anlatısının ana konusu olan Asur işgalinin geçici bir müddet ile savuşturulmasına dair olan anlatım, temelde Tanutamun'un meşruiyet kazanması ve yüceltilmesi için yazdırılmıştır. Bu sebeple Tanrı Amon tarafından seçilmiş olan kral figürü daima öne çıkarılmıştır. Fakat anlatımda gerçeklik payının olduğu inkar edilmemektedir.

#### 4. VEKİL YÖNETİCİLER

Asarhaddon'un başarı ile sonuçlanan Mısır seferinden sonra Asur kralı tarafından yetki ve toprak verilen vekil Mısırlı yöneticiler, Taharka'nın, Delta bölgesini ele geçirmesinden sonra görevden alınmıştır. Fakat bu kişilerin MÖ 667-666 yıllarında gerçekleşen Asurbanipal'in ilk Mısır seferinin akabinde yeniden eski konumlarına yerleştirilmiş olduğu Asur metinlerinde belirtilmektedir. Fakat bu kişilerin bir kısmının geçiş döneminde Taharka tarafından öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiş olduğu göz önüne alındığında Asur'a hizmet eden tüm vekil yöneticilerin yeniden göreve gelmediği düşünülmektedir. Asur metinlerine göre Asurbanipal, ilk seferinden sonra bölgenin en büyük iki kenti olan Memfis ve Sais'e Necho isimli bir yönetici atamıştır. Manetho'ya göre XXVI. Sülalenin ilk kralı olan I. Necho, 8 yıl boyunca hüküm sürmüştür. Fakat Asur kayıtları I. Necho dışında on dokuz farklı yönetici ve kraldan bahsetmektedir. Bunların bazıları Delta'nın şefleri olarak tanımlanmış ve Athribis kentinin yöneticisi Bakennfi, Herakleopolis kentinin yöneticisi Nahki ve ünlü Tanis kentinin yöneticisi olan Petubastis'in isimleri öne çıkarılmıştır.<sup>[19]</sup>

Delta bölgesini şehir bazlı idari bölümlere ayırmış olan Asurlular, şehir yöneticilerinin aşırı güçlenmemesini sağlamak için vekil idareci sayısını artırıp hakiyet alanlarını kısıtlanmışlardır. Güneyde yer alan Vadi bölgesindeki şehirlere de yöneticiler atayan Asur kralları, bu bölgede sadakati ancak askeri güç ile sağlayabilmiştir. Vadi bölgesinde Siut kentinin yöneticisi Djedhor, Hermopolis kentinin yöneticisi Nimlot, Thisis kentinin yöneticisi Nespamedu ve Teb kentinin yöne-

<sup>[19]</sup> Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, s. 265; Michael Rice, *Who's who in Ancient Egypt*, Routledge, London 2002, s. 128; Ann Rosalie David, *Handbook to Life in Ancient Egypt*, Oxford University Press, Oxford 1999, ss. 39-40; D. B. Redford, *From Slave to Pharaoh: the Black Experience of Ancient Egypt*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2004, ss. 109-110.

ticisi Mentuemhat olmuştur. Güneydeki Vadi bölgesindeki kent yöneticilerinin kuzeydeki Delta bölgesindeki vekil yöneticileri gibi doğrudan Asur'a bağlı olmadığı daha özerk olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncenin temelinde Teb kentinin yöneticisi Mentuemhat'ın geleneksel Mısır yönetim anlayışını sürdürmekteki ısrarı yatmaktadır.<sup>[20]</sup>

Teb kenti Eski Mısır tarihi boyunca güneydeki, Yukarı Ülkedeki, vezirlerin idari merkezleri olduğu gibi bu dönemde baş tanrı kabul edilen Amon'un da kült merkezi konumundaydı. Asur ordularının Nil'den güneye ilerlediği dönemlerde Teb kentinin yöneticilerinin takınacağı tavrın diğer kentlerin bağımsız yöneticileri için belirleyici olacağı bilinmekteydi. Teb kenti, Tanrı Amon'un başrahibi unvanını elinde bulunduran birkaç soylu ailenin denetiminde olup bu soylu ailelerin vereceği kararların Mısır'da geçerliliği olacağı düşünülmektedir. Asur kayıtlarında Teb kentinin yöneticisi Mentuemhat olarak gösterilmiş olsa dahi Mentuemhat'ın bir kral olmaktan çok kentin bayındırlık işlerini yürüten belediye başkanı konumunda olduğu dönemin kabartmalarından anlaşılmaktadır. Bu dönemde Taharka'nın yerine Tanutamun'un yeni kral olduğu ve Mısır'ın geneli adına Asur'a karşı mücadele ettiği bilinmektedir. Fakat Asurbanipal, siyasi ve askeri bir konumu bulunmayan ve Asur'a karşı isyankar bir tutum sergilemediği düşünülen Mentuemhat'ı Teb kenti yöneticisi olarak kabul etmiştir.<sup>[21]</sup>

## 5. MISIR'DA ASUR HAKİMİYETİNİN SONA ERMESİ

Delta bölgesindeki şehir yöneticileri ile Asur arasındaki uzlaşma politikası zamanla ittifaka dönüşürken I. Psamtik'in babası olan I. Necho, diğer yöneticilerin önüne geçerek Asur'un gözünde bir kral hüviyeti kazanmıştır. I. Necho, Tanutamun'un kuzeye gerçekleştirdiği askeri sefer esnasında Asurlulara bağlılığını devam ettirmiştir. I. Necho ile Nübye Kralı Tanutamun'un orduları arasında yapılan savaş esnasında hayatını kaybeden I. Necho'nun oğlu Asur krallarına sığınabilmek için Doğu Akdeniz kıyılarındaki Asur'a bağlı kentlere sığınmıştır. Bu esnada Tanutamun'un Delta bölgesindeki kentlere kendisine bağlı kişileri görevlendirmekte ve gelecek Asur ordusu için hazırlık yapmaktaydı. Asur Kralı Asurbanipal, Tanutamun'un Delta bölgesindeki kentleri ele geçirmeye başladığını öğrenince hızla Mısır üzerine ilerlemiştir. Delta bölgesine büyük bir ordu ile giren Kral, Memfis kentini ele geçirerek Tanutamun'un tüm direnişini bir anda kırmıştır. Yaklaşık üç ay süren

<sup>[20]</sup> H. J. Kantor, "A Fragment of Relief from the Tomb of Mentuemhat at Thebes (no. 34)", *Journal of Near Eastern Studies*, 19/3, 1960, 213-216; R. A. Fazzini, *Egypt, Dynasty XXII-XXV*, Brill, Leiden 1988, 27-29; Dodson, *Afterglow of Empire*, 174-176; M. F. Ayad, *God's Wife, God's Servant: The God's Wife of Amun (ca. 740-525 BC)*, Routledge, London 2009, 142-144; Karl Jansen-Winkeln, "The Chronology of the Third Intermediate Period: Dyns. 22-24", Ed. Erik Hornung, Rolf Krauss ve David A. Warburton, *Ancient Egyptian Chronology*, Oriental Studies, Leiden 2006, ss. 234-264.

<sup>[21]</sup> E. R. Russmann, "Mentuemhat's Kushite Wife (Further Remarks on the Decoration of the Tomb of Mentuemhat, 2)", *Journal of the American Research Center in Egypt*, 34, 1997, 21-39; Ian Shaw, (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford University Press, Oxford 2003, 360-366.

yürüyüşün ardından Asur ordusu, Teb kentine ulaşmıştır. Kısa süren kuşatmanın ardından Teb kenti Asurluların eline geçmiş ve kent yağmalanmıştır. Asur Kralı Asurbanipal'in Teb kentini bu kadar ağır bir yağmaya uğratması, iktisadi zenginliğin azalması ve yeni bir isyan girişiminin engellenmesi amacını taşımaktaydı. Mısır ve Nübye krallarının yüzyıllar boyunca topladığı hazinenin Asurluların eline geçmesi, bölgenin fakirleşmesine yol açtığı gibi I. Psamtik'in MÖ 656 yılında Teb kentini büyük bir direniş görmeden ele geçirmesine yol açmıştır.<sup>[22]</sup>

Asurbanipal'in bölgeden çekilmesinden sonra Mısır, Asur'un geleneksel vekalet politikası ile yönetilmeye devam edilmiştir. Asur Krallığı'nın nüfuzunun ulaştığı tüm bölgelerden vekil yöneticiler eli ile düzenli biçimde vergi toplamaya devam edilmiştir. Fakat birden çok yönetici ile ilişki yürütmek zor olduğundan dolayı Asurlular sadakatinden emin oldukları I. Necho'nun oğlu I. Psamtik'i şehir yöneticilerinin başına kral olarak atamıştır. Mısır'ı hakimiyeti altına almayı başaran Asurlular, kuzeyden gelen Kimmer toplumunun yıkıcı akınları ile uğraşmaya başlayınca I. Psamtik daha bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Krallığının dokuzuncu yılında Teb kentini alarak Mısır'ı birleştirmiş ve tek kral olmuştur.<sup>[23]</sup>

## 6. ASUR'UN MISIR'DA OLUŞTURDUĞU İDARI ORGANİZASYON

Asur Kralları Asarhaddon ve Asurbanipal ele geçirmiş oldukları Eski Mısır coğrafyasını idari olarak şekillendirirken oldukça dikkatli davranmışlardır. Asurlular, Anadolu'nun güneydoğusundaki Geç Hitit Krallıklarında olduğu gibi birçok yöneticiye şehirler verip idari bir bütünün oluşmasına izin vermeyerek parçalı bir yapının devamlılığını öncelikli amaç edinmişlerdir. Ayrıca Asur Kralı Asarhaddon'un Delta Bölgesine ilk girişinde kendisine karşı mücadele etmeyip anlaşma yoluna giden şehirlerin ileri gelenlerini doğal müttefik olarak kabul ettiği bilinmektedir. Böylece hakim olmaya çalıştığı bu yeni coğrafya hakkında genel bilgi edindiği gibi düşmanlık besleyenler ile isyan edebilecekler hakkında istihbarat da toplamıştır. Zamanla güvenilir soylu ailelerin sayısı arttıkça bölgenin yönetiminde Asur kökenlilerden çok yerel Mısırlılar görev almaya başladığı düşünülmektedir.

Mısır'daki Asur işgalini engellemek için mücadele veren fakat Asur kayıtlarında isyancıların başı olarak gösterilen Taharka ve Tanutamun'a karşı yürütülen askeri seferlerden sonra bağımlık gösteren yerel Mısırlı soylu ailelere dayalı bir idari vekalet sistemi kurulmuş olduğu açıktır. Fakat Taharka ve Tanutamun'un Mısır'ı yeni-

<sup>[22]</sup> Shawn Zelig Aster, "Isaiah 19: The 'Burden of Egypt' and Neo-Assyrian Imperial Policy", *Journal of the American Oriental Society*, 135/3, 2015, ss. 453-470; J. D. Ray, "The Names Psammetichus and Takheta", *The Journal of Egyptian Archaeology*, 76, 1990, ss. 196-99; David, *Handbook to Life in Ancient Egypt*, ss.41-42; B. G. Trigger, B. J. Kemp, D. O'Connor ve A. B. Lloyd, *Ancient Egypt: A Social History*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, 346-347.

<sup>[23]</sup> Anthony Spalinger, "Psammetichus, King of Egypt: I", *Journal of the American Research Center in Egypt*, 13, 1976, ss. 133-147; Oliver Perdu, "Saites and Persians (664-332)", Ed. Alan B. Lloyd, *A Companion to Ancient Egypt*, Wiley - Blackwell. Malden 2010, ss. 140-158.

den ele geçirdiği dönemlerde Asur ile anlaşma yoluna giden kişiler ve ailelerinin durumu kaynak yetersizliğinden dolayı bilinmezliğini korumaktadır. Mısır bilimcilerin bir kısmı Taharka ve Tanutamun'un her türlü desteğe ihtiyacı olduğu için bu ailelerden asker ve işe aldığını iddia ederken diğerleri cezalandırılıp mallarına el konulduğunu ileri sürmektedir. Ne yazık ki mevcut kayıtlar bu konuda henüz doğrulama yapılacak bir seviyede değildir. Yine de tarımsal üretimin devamlılığının sağlanması için bu soylu ailelere ihtiyaç duyulduğundan dolayı hakimiyeti alan gücün anlaşma yoluna gitmesi daha akla yatkın gözükmektedir.

Mısır'ın güneyindeki Vadi bölgesi, Asur güçlerine coğrafi olarak daha uzak olduğundan dolayı başta Teb kenti olmak üzere birçok kent bağımsız davranırken kuzeydeki Delta bölgesindeki kentler Asur'un askeri ve siyasi baskısını daha fazla hissetmekteydi. Bu nedenle bu kentlerin yöneticiler varlıklarını devam ettirmek için Asur ile önce anlaşma sonrasında ise doğrudan müttefik olma yoluna gitmiş olmalıdır. Mısır, Asur krallarını bölgeye geldiği dönemde parçalanmış bir siyasi birliğe sahipti. Güney, yerelde Kuş; Asurlulara göre Nübye Krallığı olarak isimlendirilen Nübyelilerin hakimiyetinde iken kuzey, şehirlerdeki ileri gelen Mısırlı aileler tarafından yönetilmekteydi. Kuzeyin bu soylu aileleri neredeyse tüm Ön Asya'yı hakimiyetine almış olan Asur ile savaşmak yerine pek çok toplumun yaptığı gibi vergi vererek yaşama devam etmeyi öncelikli strateji haline getirmiş olmalıdır. Hatta bu soylu aileler, Asur krallarına sadakat gösterdikleri müddetçe ödüllendirileceklerine inanmışlardır. Bunun ötesinde Asur kralları hakimiyeti altındaki bölgelerde kendilerine isyan eden toplumlara katliama varan boyutta cezalandırmış ve bu cezalandırma yönetimi de bir korku aracı olarak diğer toplumlar üzerinde kullanmışlardır. Bu nedenle Mısırlı soylu ailelerin Asur'a karşı sadakati hem ceza hem de ödül ile sağlanmış olmalıdır.

## 7. SONUÇ

Ön Asya dünyasının Asur hegemonyasına girme sürecindeki son aşama olan Mısır'ın hakimiyet altına alınması bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Tarıma dayalı ilk idari organizasyonlar kurulduğunda etki alanları bir köy veya kasaba boyutunda idi. Mezopotamya ve Mısır'daki ilk krallıklar kurulduğunda bu etki alanı ülke boyutuna ulaşmış durumdaydı. Tarımdan elde edilen vergileri toplayan Mısır ve Mezopotamya kralları oluşturdukları ordular ile ancak krallıklarının sınırlarını göçebe işgalcilerden ve komşu krallıklardan korumayı başarmışlardır. Bir şehir devleti olan Asur'un demir çağında hızla gelişerek krallık boyutuna ulaştığı Yeni Krallık döneminde, askeri seferlerden elde edilen gelir ile büyük ordular teçhiz edilmiştir. Bu ordular ile daha fazla ganimet ve haraç almak için yeni seferler düzenlenmiştir. Bu seferlerde ele geçirilen bölgelerin yönetiminin nasıl gerçekleştirileceği aşılması gereken yeni bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Asur kralları, dönemin şartlarının izin verdiği ölçüde doğrudan merkeze bağlı yönetimi tercih

etmiştir. Fakat Asur nüfusunun bulunmadığı ve farklı etnik yapıya sahip toplumların idaresinde vekil tayin edilmiş yerel yöneticiler kullanılmıştır. Asur krallarının vekil yöneticiler vasıtası ile yönetimi devam ettirdiği en önemli coğrafyaların Anadolu'nun güneydoğusu, Doğu Akdeniz ve Mısır olduğu bilinmektedir. Bu üç bölge hem merkeze uzak hem de Asur halkının yaşamadığı coğrafya olduğundan dolayı yerel nüfuzlu kişiler, sınırları ve vergilendireceği alanların belirlendiği küçük şehirlere kral olarak atanmıştır. Bu yerel krallar vergilerini ödeyip isyan etmediği sürece kral olarak kalmışlardır.

Büyük krallıkların yıkılmasından sonra topraklarından göç ederek uzaklaşan toplumlar, şehir devletleri veya beylikler gibi küçük siyasi organizasyonlar kurmuşlardır. Mısır'da III. Ara dönemde güneyde hakimiyetini kaybeden Mısırlılar, Delta bölgesinde şehir krallıkları kurmuşlardır. Benzer biçimde, Hitit Krallığı yıkıldıktan sonra Anadolu'nun güneydoğusuna göç eden Hitit halkı da şehir krallıkları biçiminde örgütlenmiştir. Yönetimin doğası gereği oluşan bu durum küçük krallıkların birbiri ile mücadelesini ve dış güçlerin bunlar üzerinde kolay hegemonya kurmasını sağlamıştır. Anadolu'nun güneydoğusundaki Geç Hititlerde ve Mısır'ın Delta bölgesindeki şehir krallıklarında Asurlular, yerel kralların güçlenmesini ve birinin diğerlerinin önüne geçmesini yaptıkları seferler ile önlerken haraç ödedikleri müddetçe iktidarlarını korumalarını sağlamışlardır. Ayrıca Doğu Akdeniz kıyılarında birbirinden farklı etnik ve inanç yapısına sahip toplumların idaresinde de Asur kralları, vekil yöneticilerden oluşan bir idari organizasyon kurmuştur. Anadolu'nun güneydoğusundaki Hitit, Doğu Akdeniz'deki Filistin, Arami ve İbrani ile Mısır'ın Delta bölgesindeki halklar üzerinde kurulan idari organizasyon işletildiği dönemlerde her üç bölgeden büyük miktarda servet Asur'un kraliyet kenti Nino-va'ya taşınmıştır. Sulh döneminde alınan vergilerin ötesinde isyan durumu üzerine çıktıkları seferde hem ganimet alınmış hem de haraç toplanmıştır. Bu toplumların iktisadi olarak bu kadar ağır şartlara maruz bırakılmasının temelinde tekrar isyana cüret etmemelerini garantiye alma isteği bulunmaktadır.

Asur Kralları Asarhaddon ve Asurbanipal'in büyük bir cesaret ile giriştiği Mısır'ın ele geçirme mücadelesi, Asur ordularının ulaştığı en uzak mesafede olmasından dolayı oldukça zorlu geçmiştir. Asur orduları, Mısır'a girmeden önce Doğu Akdeniz kıyılarındaki kentlerde uzun süre devam edebilecek bir tedarik hattı kurmuşlardır. Lojistik sorunlarını çözen Asur kralları orduları ile Sina Yarımadası üzerinden Mısır'ın delta bölgesine girmişlerdir. Yeni geldikleri bu bölgede otoritelerine karşı mücadele verebilecek güçlü bir siyasi yapı ve askeri güç ile karşılaşmamışlardır. Mısır tarihçilerinin, Üçüncü Ara Dönem olarak isimlendirdikleri bu zaman diliminde Mısır'ın güneyi Nübye krallarının yönetiminde iken kuzeyi yerel şehir yöneticilerinin idaresi altındaydı. Asur kralları bu şehir yöneticilerinin bir kısmı ile savaşmış olmasına rağmen büyük kesimi Asur krallarını Nübye krallarının alternatifi olarak görmüştür. Asur kralları mevcut siyasi durumu kendi çıkarlarına kullanmış, birçok yerel yöneticiyi Asur kralının vekili yapmıştır. Bu



vekil yöneticilerinin isimleri, Asur kral yıllıklarında açıkça yazılarak Asur'un bölgedeki gücü gösterilmeye çalışılmıştır.

Deltadaki Mısır şehirleri üzerinde Asur'un hızlı biçimde idari organizasyon kurabilmesinin en önemli sebebi, bölgenin bataklık alanlardan oluşmasından dolayı daha kolay ele geçirilebilir ve elde tutulabilir olmasıdır. Asur orduları sahip oldukları üstün askeri güç karşısında savunmasız olan bu kentleri hızla ele geçirmiştir. Asur'un askeri kapasitesi önemli etken olmasına rağmen Güneyli Nübye Kralının hizmetine girmek yerine Mısırlı yerel ailelerin Asur ile ittifak kurmak öncelikli tercih olması Asur'un bölgedeki hakimiyetinin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Asur hakimiyetinin devam ettiği yaklaşık dönemde siyasi olarak parçalanmış Mısır'daki şehir kralları her yıl düzenli biçimde vergi ödemiştir. Güney Mısır'ı kontrol eden Nübye kralları Taharka ve halefi Tanutamun ise fırsat buldukları durumda Asur'a vergi göndermedikleri gibi isyan girişiminde de bulunmuştur.

## KAYNAKÇA

- ADAMS, M. J., "Manetho's Twenty-third Dynasty and the Legitimization of Kushite Rule over Egypt", *Antiquo Oriente: Cuadernos del Centro de Estudios de Historia del Antiguo Oriente*, 9, 2011, ss. 19-46.
- ASTER, Shawn Zelig, "Isaiah 19: The 'Burden of Egypt' and Neo-Assyrian Imperial Policy", *Journal of the American Oriental Society*, 135/3, 2015, ss. 453-470.
- AYAD, M. F., *God's Wife, God's Servant: The God's Wife of Amun* (ca. 740-525 BC), Routledge, London 2009.
- BAER, Klaus, "The Libyan and Nubian Kings of Egypt: Notes on the Chronology of Dynasties XXII to XXVI", *Journal of Near Eastern Studies*, 32/1-2, 1973, ss. 4-25.
- BÁRTA, Miroslav, "Kings, Viziers, and Courtiers: Executive Power in the Third Millennium BC.", Ed. J. C. M. García, *Ancient Egyptian Administration*, Brill, Leiden 2013, ss.153-175.
- BENNETT, J. E., *The Archaeology of Egypt in the Third Intermediate Period*, Cambridge University Press, Cambridge 2019.
- BIANCHI, R. S., *Daily Life of the Nubians*, Greenwood Publishing Group, Santa Barbara 2004.
- BLACKMAN, A. M., "The Stela of Shoshenk, Great Chief of the Meshwesh", *The Journal of Egyptian Archaeology*, 27/1, 1941, ss. 83-95.
- BODINE, J. J., "The Shabaka Stone: An Introduction", *Studia Antiqua*, 7/1, 2009, ss. 1-21.
- BROEKMAN, G. P. F., "Libyan Rule Over Egypt. The Influence of the Tribal Background of the Ruling Class on Political Structures and Developments during the Libyan Period in Egypt", *Studien Zur Altägyptischen Kultur*, 39, 2010, ss. 85-99.
- BUNSON, Margaret, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, Infobase Publishing, New York 2014.
- COOK, Gregory, "Ashurbanipal's Peace and the Date of Nahum", *The Westminster Theological Journal*, 79/1, 2017, 137-145.
- COOPER, Julien, "Kushites Expressing 'Egyptian' Kingship: Nubian Dynasties In Hieroglyphic Texts And A Phantom Kushite King", *Ägypten Und Levante / Egypt and the Levant*, 28, 2018, ss. 143-168.
- DAVİD, Ann Rosalie, *Handbook to Life in Ancient Egypt*, Oxford University Press, Oxford 1999.
- DEPUYDT, Leo, "The Date of Piye's Egyptian Campaign and the Chronology of the Twenty-Fifth Dynasty", *The Journal of Egyptian Archaeology*, 79, 1993, ss. 269-274.
- DEZSÓ, Tamás, "The Reconstruction of the Neo-Assyrian Army. As Depicted on the Assyrian Palace Reliefs, 745-612 BC.", *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 57/1-3, 2006, ss. 87-130.
- DODSON, Aidan, *Afterglow of Empire: Egypt from the Fall of the New Kingdom to the Saite Renaissance*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- EPH'AL, Israel, "Asarhaddon, Egypt, and Shubria: Politics and Propaganda", *Journal of Cuneiform Studies*, 57/1, 2005, 99-111.
- FAZZINI, R. A., *Egypt, Dynasty XXII-XXV*, Brill, Leiden 1988.
- FELDMAN, M. H., "Nineveh to Thebes and Back: Art and Politics Between Assyria and Egypt in the Seventh Century BCE", *Iraq*, 66, 2004, 141-150.

- GALPAZ-FELLER, Prina, "The Stela Of King Piye: A Brief Consideration Of 'Clean' And 'Unclean' in Ancient Egypt And The Bible", *Revue Biblique*, 1946, 102/4, 1995, ss. 506-521.
- GOODSPEED, G. S., "A Sketch of Assyrian History, with Special Reference to Palestine, from the Division of the Kingdom", *The Biblical World*, 9/6, 1897, ss. 401-414.
- GÖKÇEK, L. G. ve F. Akyüz, Asur Ordusu, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/54, 2013, ss. 41-62.
- GÖKÇEK, L.G., *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015.
- HÖFLMAYER, Felix, "Assyria in Egypt: How to Trace Defeat in Ancient Egyptian Sources", Ed. Katharina Streit ve Marianne Grohmann, *Culture of Defeat Submission in Written Sources and the Archaeological Record. Proceedings of a Joint Seminar of the Hebrew University of Jerusalem and the University of Vienna, October 2017*. Gorgias Press, London 2021, ss. 192-193.
- JANSEN-WINKELN, Karl, "The Chronology of the Third Intermediate Period: Dyns. 22-24", Ed. Erik Hornung, Rolf Krauss ve David A. Warburton, *Ancient Egyptian Chronology*, Oriental Studies, Leiden 2006, ss. 234-264.
- KAHN, D. E. ve O. Tammuz, "Egypt is Difficult to Enter: Invading Egypt - A Game plan (Seventh-fourth Centuries BCE)", *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities*, 35, 2008, ss. 37-66.
- KAHN, Dan'el, "Divided Kingdom, Co-Regency, Or Sole Rule In The Kingdom (S) Of Egypt-And-Kush?", *Ägypten Und Levante / Egypt and the Levant*, 16, 2006, ss. 275-291.
- KAHN, Dan'el, "Tirhakah, King of Kush and Sennacherib", *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*, 6/1, 2014, ss. 29-41.
- KAHN, Dan'el. "Taharqa, King of Kush and the Assyrians", *JSSEA* 31, 2004, ss. 109-128.
- KAHN, Dan'el, "The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 BC) and the Final Expulsion of the Kushites", *Studien zur altägyptischen Kultur*, 34, 2006, 251-267.
- KANTOR, H. J., "A Fragment of Relief from the Tomb of Mentuemhat at Thebes (no. 34)", *Journal of Near Eastern Studies*, 19/3, 1960, 213-216.
- KITCHEN, K. A., *The Third Intermediate Period in Egypt*, Aris & Phillips, Warminster 1973.
- LLOYD, A. B., *Ancient Egypt: State and Society*, Oxford University Press, Oxford 2014.
- LOBBAN, R. A., *Historical Dictionary of Ancient and Medieval Nubia*, Scarecrow Press, Maryland 2003.
- MARRIOTT, John ve Karen Radner, "Sustaining the Assyrian Army Amount Friends and Enemies in 714 BCE", *Journal of Cuneiform Studies*, 67/1, 2015, ss.127-143.
- MITTO, Tonio ve Jamie Novotny, "Ashurbanipal, the King Who Is Resplendent like a Bright Light", *State Archives of Assyria Bulletin*, 27, 2021, ss. 133-158.
- MORKOT, Robert, *The A to Z of Ancient Egyptian Warfare*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2010.
- MORKOT, Robert, *The Egyptians: an Introduction*, Routledge, London 2004.
- NAUNTON, Christopher, "Libyans and Nudians", Ed. A. B. Lloyd, *A Companion to Ancient Egypt*, Wiley-Blackwell, Malden 2010, ss. 120-139.
- NICOLAS Grimal, *A History of Ancient Egypt*, Blackwell, Oxford 1992, ss. 330-333.
- PEKŞEN, Okay, "Asurlularda Kralların Tanrılar Tarafından Seçilmesi ve Halka İlanı", Ed. Abidin Temizer ve İbrahim Serbestoğlu, *Multidisciplinary Studies - 4*, Institutza Geografiju, Montenegro 2018, ss. 549-565.
- PERDU, Oliver, "Saites and Persians (664-332)", Ed. Alan B. Lloyd, *A Companion to Ancient Egypt*, Wiley - Blackwell, Malden 2010, ss. 140-158.
- PORTER, B. N., "Images, Power and Politics: Figurative Aspects of Asarhaddon's Babylonian Policy", *American Philosophical Society*, 208, 1993, ss. 153-157.
- RAY, J. D., "The Names Psammetichus and Takheta", *The Journal of Egyptian Archaeology*, 76, 1990, ss. 196-99.
- REDFORD, D. B., "Sais and the Kushite Invasions of the Eighth Century BC", *Journal of the American Research Center in Egypt*, 22, 1985, ss. 5-15.
- REDFORD, D. B., *From Slave to Pharaoh: the Black Experience of Ancient Egypt*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2004.
- RICE, Michael, *Who's who in Ancient Egypt*, Routledge, London 2002.
- RUSSMANN, E. R, "Mentuemhat's Kushite Wife (Further Remarks on the Decoration of the Tomb of Mentuemhat, 2)", *Journal of the American Research Center in Egypt*, 34, 1997, 21-39.
- RUZICKA, Stephen, *Trouble in the West: Egypt and the Persian Empire 525-332 BC*. Oxford University Press, Oxford 2012, 7-8.
- SAGGS, Henri Willia Frederick, "Assyrian Warfare in the Sargonid Period", *Iraq*, 25/2, 1963, ss. 145-154.
- SCHNEIDER, Thomas, "Contributions To The Chronology Of The New Kingdom And The Third Intermediate Period", *Ägypten Und Levante / Egypt and the Levant*, 20, 2010, ss. 373-403.
- SHAW, Ian, (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford University Press, Oxford 2003.

- SPALİNGER, Anthony, "Assurbanipal and Egypt: A Source Study", *Journal of the American Oriental Society*, 94/3, 1974, ss. 316-328.
- SPALİNGER, Anthony, "Asarhaddon and Egypt: An Analysis of the First Invasion of Egypt", *Orientalia*, 43, 1974, ss. 295-326.
- SPALİNGER, Anthony, "Psammetichus, King of Egypt: I", *Journal of the American Research Center in Egypt*, 13, 1976, ss. 133-147.
- SPALİNGER, Antony, "The Foreign Policy of Egypt Preceding the Assyrian Conquest", *Chronique d'Egypte*, 53/105, 1978, ss. 22-30.
- STİEBİNG JR, W. H., *Ancient Near Eastern History and Culture*, Routledge, London 2009.
- TADMOR, Hayim, "Philistia Under Assyrian Rule", *The Biblical Archaeologist*, 29/3, 1966, ss. 86-102.
- TAYLOR, Jhon, "The Third Intermediate Period", Ed. Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt*, (ss. 330-368), Oxford University Press. Oxford, 2000, ss. 353-354.
- TRIGGER, B. G., Kemp, B. J., O'Connor, D. ve A. B. Lloyd, *Ancient Egypt: A Social History*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- VERNUS, Pascal ve Jean Yoyotte, *The book of the Pharaohs*, Cornell University Press, Cornell 2003.
- VERRETH, Herbert, "The Egyptian Eastern Border Region in Assyrian Sources", *Journal of the American Oriental Society*, 119/2, 1999, ss. 234-247.
- WAINWRIGHT, G. A., "The Meshwesh", *The Journal of Egyptian Archaeology*, 48/1, 1962, ss. 89-99.
- WILKINSON, Toby, *Eski Mısır*, Say Yayınları, İstanbul 2016.
- WISEMAN, D. J., "The vassal-treaties of Asarhaddon", *Iraq*, 20/1, 1958, ss. 3-9.